

Harta regiunii noastre, cu nominalizarea unor vechi unități teritorial-administrative / Régiók térképe, történelmi közigazgatási egységek bejelölésével

Prescurtările utilizate pentru principalele orașe și târguri istorice, cu numele actual (alte denumiri vechi) / A feltüntetett történelmi városok és jelentősebb mezővárosok, vásárhelyek nevének rövidítése, a jelenlegi névhasználattal (más régi megnevezéssel): A – Adjud (Egyedhalom), AI – Alba Iulia/Gyulafehérvár (Bálgard, Karlsburg), BC – Bacău/Bákó, BL – Blaj/Balázsfalva, CS – Miercurea-Ciuc/Csíkszereda, D – Dumbrăveni/Erzsébetváros (Ebesfalva), DM – Târnăveni/Dicsőszentmárton, FV – Unirea/Felvinc, G – Gheorgheni/Gyergyószentmiklós, KV – Târgu-Secuiesc/Kézdivásárhely, MV – Târgu Mureș/Marosvásárhely, NE – Aiud/Nagyenyed (Strassburg), PN – Piatra Neamț (Karácsonykő), R – Reghin/Szászrégen (Reen), RO – Roman/(Románvásár), SG – Sfântu Gheorghe/Sepsiszentgyörgy, SK – Cristuru Secuiesc/Székelykeresztúr, SV – Sighișoara/Segesvár/Schässburg, T – Turda/Torda, TT – Târgu Trotuș (Tatrosvásár), U – Odorheiu Secuiesc/Székelyudvarhely

TÖRTÉNELEM – ISTORIE

ACTA 2000

Egy székely nemes, IV. LÁZÁR István végrendelete

(Kivonat)

Az erdélyi/romániai magyar történetírásban a végrendeletek összegyűjtése és feldolgozása eddig fehér foltnak számított, annak ellenére, hogy esetleges közlések már a múlt század végén is történtek. A bukaresti „Nicolae IORGA” Történettudományi Intézet volt Nemzetiségtörténeti csoportjának kutatói és a budapesti ELTE Középkori- és Korajkori Történeti Tanszék indulásból az erdélyi – egyelőre fejedelemség-korabeli – magyar nyelven írott végrendeletek összegyűjtésére, kiadására és elemzésére vállalkozott, ehhez a Székely Nemzeti Múzeum is felajánlotta segítségét, publikációs lehetőséget. A gyarapodó forrásgyűjteményből a Múzeum évkönyvében idén IV. LÁZÁR István végrendeletét közöljük, 1634-ből.

*

Nyugat-Európában, de Magyarországon is a végrendeletek felkutatása és összegyűjtése az utóbbi évtizedekben jelentős méretet öltött, publikálások és feldolgozások látványos eredménnyel járt a történetírás számára.¹ Ezáltal számos új adat kerülhetett napvilágra a korabeli emberek mindennapi életéről, társadalmáról, gazdasági helyzetéről. Az erdélyi magyar történetírásban a végrendeletek összegyűjtése és feldolgozása eddig fehér foltot jelentett, annak ellenére, hogy esetleges közlések már a 19. század végén is történtek, mint például a történetíró CSEREI Mihály két végrendeletéé (ABAFI, 1881; SZÁDECZKY, 1895) – egyikük, a tulajdonképpeni végrendelet kiadása a Székely Nemzeti Múzeum köréhez is kapcsolódik, azáltal, hogy egyik másolatát az egyik alapító, CSEREY Ákos küldte meg SZÁDECZKYnek, szorgalmazva tudományos értékesítését. A feltárómunka java

azonban nemzedékünkre maradt. Ez ösztönözött egy kisebb létszámú kutatócsoportot arra, hogy élve a párhuzamos román kezdeményezés adta lehetőséggel, munkájuk központi témájává tegyék az erdélyi – egyelőre a fejedelemség-kori – magyar nyelven írott végrendeletek összegyűjtését, kiadását és elemzését.²

Ebből az egyre gyarapodó forrásgyűjteményből a következőkben egy eddig általunk ismeretlen és kiadatlan végrendelet bemutatására vállalkozunk, amely az APOR-levéltárban maradt fenn.³ A testamentum írója IV. LÁZÁR István, a szászhegyi LÁZÁR-ág sarja, aki 1634. november 20-án szászhegyi otthonában saját kezűleg rendelkezett vagyonáról. IV. LÁZÁR István a 17. századi Erdély egyik ismert személyisége. Élettörténetét gr. LÁZÁR Miklós 1858-ban írt, A gróf LÁZÁR család című munkájából ismerhetjük meg.⁴

A gyergyói medence közepe táján, a Szármány hegye alatt áll Erdély egyik legszebb reneszánsz stílusú kastélya. Ez a szászhegyi LÁZÁR család ősi fészke. Valamikor a 16. század végén itt született IV. LÁZÁR István, III. LÁZÁR András és ZSOMBORI Erzsébet fiaként. Szülei korán elhunytak. KEMÉNY József állítása szerint LÁZÁR István 1604-ben még kiskorú volt.⁵ Az apa halála után, rokonsági kötelék révén⁶ előbb BOGÁTHI Miklós kancellár fogadta gondviselésébe kis atyafiát, majd ennek 1606-ban bekövetkezett halála után a testvér, BOGÁTHI Menyhárt. De az újabb gyámja sem örködhetett sokáig a kislíú sorsa felett. Rá egy évre ő is meghalt.⁷ Mint jó gyámszülő, végrendeletében nem feledkezett meg ifjú atyafiáról, IV. LÁZÁR Istvánról sem, és a pénzen vett dedrádi, szász-fülpösi és tancsi birtokrészeket neki hagyta: „Dedradon, zaz fwlpesen, Tanch'on ket fele Jozagom vag'on. [...] Mas részét pinzen veottem, azt hag'om az kis eoch'emnek, LAZAR Jstoknak.” Ezekon kívül „LAZAR Jstoknak az meg neuzezt dedradi pinzen veott Jozag felett hag'ok ket eoreg serleg'het, Apront n'olczat, eg' zep Mentemet”⁸, és feleségének, BÁNFI Margitnak lelkére köti, hogy adja ki ezeket. BOGÁTHI Menyhárt halála után DERSI PETKI János lépett be az ifjú LÁZÁR életébe, átvéve a gyámszülő szerepét.⁹

*Institutul de Istorie N. IORGA, București, P-ța Aviatorilor 1, RO-71247

A felnőttkort ért IV. LÁZÁR István családot alapított. Első felesége SZÉKELY Ilona, aki a csíksomlyói SZÉKELY Miklós (BÁTHORI Gábor fejedelem főlovászmestere, csíki főkapitány) és a lengyel származású RHABIANKA Dorothea leánya volt.¹⁰ Házasságkötése idejét és körülményeit nem ismerjük. Amit ismerünk, az már a fiatal házások családi életére vonatkozik. Így például tudjuk azt, hogy 1626-ban IV. LÁZÁR István fiatal feleségével Kassára utazott, hogy mindketten részt vegyenek BETHLEN Gábor fejedelem (1613–1629) lakodalmán. Még abban az esztendőben megszületett (V.) Istvánnak keresztelt fiuk. A családban még két lány született. Itt jegyezzük meg, hogy bár gr. LÁZÁR Miklós a családtörténetben egyetlen leányról, Erzsébetről tesz említést, a most bemutatásra kerülő végrendeletből kiderül, hogy IV. LÁZÁR Istvánnak két leánygyermekje volt. Meglehet, hogy az ismeretlen nevű kislány nem érte el a nagykorúságot; így szerepelhetett később, az 1667-es pereskedés során csupán Erzsébet és testvére, (V. LÁZÁR) István, akik a családi vagyon felett osztozkodtak.¹¹ IV. LÁZÁR Istvánnak felnőtt korában sem volt nyugodalmas a családi élete, mert felesége és gyermekei édesanyja, SZÉKELY Ilona 1629-ben elhalálozott.¹²

Az özvegyen maradt férj hamarosan újraházasodott, ezúttal MIKOLA János özvegye, KOVACSÓCZY Zsuzsánna személyében talált új társra. Az új feleség előkelő és politikai hatalommal rendelkező családból származott. Atyja, KOVACSÓCZY Farkas, erdélyi kancellár (1576–1594) volt. Testvére, KOVACSÓCZY István ugyancsak jelentős szerepet játszott a fejedelemség politikájában a 17. század első felében.¹³ A ranggal és a vagyonnal együtt Zsuzsánna előző házasságából egy fiút, MIKOLA Zsigmondot is magával hozott, akit IV. LÁZÁR István gyámsága alá fogadott.

IV. LÁZÁR István az új családtagoknak szép, új otthonnal igyekezett kedveskedni. A szászhegyi kastélyt, a család ősi fészekét lengyel és felvidéki reneszánsz stílusban újjáépítette s erődjellegét lakályos kastéllá változtatta.¹⁴ Ezekre a munkálatokra 1631–1632-ben került sor.¹⁵ Buz-

gó katolikusként IV. LÁZÁR István az otthona szomszédságába, Szászhegyre ferences barátokat is telepített.¹⁶ Ez a tény azért is említésre méltó, mivel akkortájt az erdélyi katolicizmus sötét korát élte.¹⁷

IV. LÁZÁR István pályafutását illetően a következőket elevenítjük fel. Amint a székely köztudatban is megőrződött, a LÁZÁRokat szoros rokonsági kapcsolatok fűzték Erdély legnagyobb fejedelméhez, BETHLEN Gáborhoz, akinek édesanyja LÁZÁR Drusina volt.¹⁸ Pályafutását feltehetően lényegesen befolyásolta e szoros rokonság, tudniillik IV. LÁZÁR István BETHLEN Gábor fejedelem híve, később BETHLEN István pártfogója volt.

IV. LÁZÁR István a kászsónszéki királybírói tisztség mellett a csíki főkirálybíróiságot is hamarosan elnyerte, valószínűleg 1615-ben, mert ettől az évtől kezdődően használta aláírásában, oklevelekben ezt a címet.¹⁹ BETHLEN Gábor elsőrendű „aulae familiarisá”-nak nevezte. Gyakran kísérte el a fejedelmet a harcokban. Nem csoda, hogy a nagy fejedelem 1629. november 1-jén kelt testamentumában róla is megemlékezett. Mint írja, IV. LÁZÁR Istvánnak hagyatékozott „két száz aranyat, két száz forintot, egy kised viseltes türkizes lóra való szerszámot, egy dolmányának való atlaszot, egy mentének való posztót.”²⁰ A hűséges szolgálatok elismeréseként IV. LÁZÁR István adományokban részesült s így jutott a Kolozs megyei Szász Erked és Oláh-Solymos, valamint a Doboka vármegyei Serling nevű faluk birtokába 1621-ben, illetve 1624-ben.²¹

Erdély politikai életében fontos szerepet betöltő pályafutása I. RÁKÓCZI György uralkodása (1630–1648) alatt is tovább folytatódott; IV. LÁZÁR István megőrizte a csíkszéki főkirálybíróiságot és az új fejedelemnek is bizalmi embere maradt.

Felfelé ívelő politikai karrierjét az 1637–38 évi események törték meg. A RÁKÓCZI fejedelem és BETHLEN István közti vetélkedés és harcok idején a székely nemes valószínűleg a vesztes BETHLEN, rokona pártján állt. Lehetséges, hogy ez vezetett az 1637 júliusában történt hatalmas vagyonlefoglalathoz, amely IV. LÁZÁR István

10 000 forintot érő kászoni jószágait, illetve az általa bírt gyergyói vámat is érintette. Ezek ellen IV. LÁZÁR István csak egy év után tiltakozott. Egy 1638-ban kelt kolozsmonostori oklevélből megtudjuk, hogy az 1596-ban III. LÁZÁR András által 3500 császári tallérba nyert gyergyószentmiklósi adomány erejét megszüntették a székely szabadságok helyreállításával.²² Nagy csapás érhet a becsvagyó székely nemest. Mégis, a főkirálybírói tisztséget élete végéig megőrizte és követte RÁKÓCZI Györgyöt a III. Ferdinánd király ellen indított hadjáratban is.²³ E hadjárat alatt, 1644-ben IV. LÁZÁR István meghalt.

Halálának körülményei ismertek. Erről két hitelt érdemlő naplóbejegyzés is tanúskodik, mindkettő hirtelen bekövetkezett eseményről szól. HALLER Gábor naplóbejegyzései között olvashatjuk: „Május [...] 10. Kövecsesnél. Az elmúlt éjjel szegény LÁZÁR István uram, estve semmi gondja nem lévén holt meg.”²⁴ BÁNFI György naplójegyzetében pedig arról szól, hogy LÁZÁR István gutaitésben találta élete végét.²⁵

Bevezetésként ennyit IV. LÁZÁR István életéről és pályafutásáról. A következőkben bemutatott végrendelet kiegészíti IV. LÁZÁR István életrajzi adatait, de egyben betekintést enged a székely nemes magánéletébe is.

A IV. LÁZÁR István testamentumával kapcsolatos első kérdés: vajon mi készítette őt végakarata rögzítésére, ugyanis saját szavaival élve „jó egészségben” élte napjait. A halál gondolata miért vált olyan emberközeli számára? A válasz egyszerűnek tűnik. 1634-ben rettenetes pestisjárvány dúlt Erdélyben. A korabeli krónikások rémülettel írtak az állapotokról: „Ez esztendőben nagy pestis támadta országunkban [...] egész télig mind tarta a pestis. [...] Igen nagy pestis telék el [...]” jegyzi fel marosvásárhelyi NAGY SZABÓ Ferenc.²⁶ Hasonló állapotokról számol be SEGESVÁRI Bálint is. Mint írta, „1633 júliusában indultatott egy nagy pestis, mely tartott 1634-ig.”²⁷ IV. LÁZÁR István is isteni bosszút és büntetést, „sulyos ostort” vélt látni a kegyetlen járványban. Megjegyezzük, hogy apja, III. LÁZÁR András 1594-ben ugyan-

csak pestisjárványtól való félelmében írt egy végrendeletet, és hasonló isteni ostor által ejtett büntetésnek tekintette a fekete halált.²⁸

A pestisjárvány alatt írt végrendeletekkel kapcsolatban ismeretes, hogy a magyar magánjogban ezek a kiváltságos végrendeletek kategóriájába tartoztak, ugyanis a járvány megszűntével, ha „a végrendelező életben maradt, ilyen végrendeletnek ereje elenyészett.”²⁹ Erdélyben az ilyen típusú végrendeletek jogi elbírálása nem tisztázott.

Bár egyelőre IV. LÁZÁR Istvánnak több végrendelete nem ismeretes, csupán feltételezhetjük, hogy az 1644-ben bekövetkezett haláláig, azaz tíz évvel a pestisjárvány után még írhatott testamentumot. Gondolhatunk erre egyrészt azért, mert 1635-ben IV. LÁZÁR István birtokait tovább gyarapította, BÁNFI Miklóstól két falut (Ádámos és Dombó) megvett,³⁰ másrészt pedig, mint azt életrajzi vonatkozásában is említettük, 1637-ben gyergyói jószágát elvesztette.

A következőkben ismertetjük IV. LÁZÁR István 1634-ben írt testamentumát, illetve annak szerkezetét és záradékait. A testáló nemes saját kezével írta végrendeletét egész terjedelmében és gyűrűs pecsétjével meg is erősítette, ezzel téve eleget a végrendeletek érvényességére vonatkozó jogi feltételeknek. Az erdélyi jogban, mint ismeretes, az ún. „írásbéli magánvégrendeletek” elkészítésénél nem volt szükség a tanúk jelenlétére.³¹

A LÁZÁR családban úgy tűnik, hagyománya volt a saját kezűleg írt végrendeletnek. IV. LÁZÁR István apja, III. LÁZÁR András 1594-ben szintén saját kezűleg írta testamentumát. Az írástudás fontos volt a család férfitagjainak nevelésében.

IV. LÁZÁR István 1634-es végrendelete szerkezetében egy tipikus erdélyi testamentum, és ugyanakkor megfelel a korabeli Nyugat-Európában és Magyarországon egyaránt használt normáknak.³²

1. A végrendelet kezdő szavai az invocatio, azaz az Istenhez, a Szentháromsághoz való fohászkodás. IV. LÁZÁR István fohásza: „Jesus Maria”. Ő még a fohász rövidebb formáját használja, a hosszabbak a 17. század második felében alakultak ki.

2. Következik az intitulario, amelyben a végrendelező a nevét, származási helyét és tisztességét rögzíti: „En, Girgia' LAZÁR Jstuan, Czik, Girgio es Kazon Szezeknek feo kiral' bira'a”.

3. A bevezetésben és az indoklásban a végrendelező a halandóságra, a halál közeledésére, annak okára (betegség, vénség, pestisjárvány stb.), a halál ismeretlen órájára és nem utolsó sorban az utódok sorsa iránti felelősségére hivatkozik. A testamentum érvényessége szempontjából fontos tényezők az ép elmeállapot és a szabad akaratból történő hagyatkozás³³. IV. LÁZÁR István is hangsúlyozza, hogy „megh io egeseg”-nek örvend, amikor végrendeletét megírja.

4. Híven a régebben kialakult és változatlan formában megőrzött szövegrészekhez, a lélek és a test jövőre sorsáról így ír: „Az En bwneos lelkemett hagiom es a'anlom az En megh valto Jesus Christusomnak, testemet penigh az eo annianak az feoldnek”.

5. A végrendelet legterjedelmesebb részét a javak feletti intézkedés képezi, amely gyakran rejtelmes információkat tartalmaz. HORVÁTH József szavaival élve, a testamentumok „pillanatképek”,³⁴ azaz a végrendelező akkori vagyoni és családi helyzetét tükrözik. IV. LÁZÁR István testamentumának egyik legfontosabb szereplője a felesége, KOVACSÓCZY Zsuzsanna, akire 4000 forintot érő gyergyói birtokot hagyott és amelynek birtokában addig maradhatott, amíg újra nem házasodik. A végrendelező az apai köteleességeknek is eleget tett. Kisfiának, Istvánnak adta a Kászonban fekvő birtokot „minden benne leueo Ma'orsagial” más ingatlanokkal együtt. Fia nevelését és gondviselését feleségére bízta; Istók nagykorúságáig KOVACSÓCZY Zsuzsanna lett a gyerek gyámszülője. Két leányával viszont már nem ilyen bőkezű. IV. LÁZÁR István leányaival szemben is kifogástalanul teljesítette kötelességét: feleségét megkérte, hogy azokat illendőképpen házasítsa ki. Bár WERBÓCZY István „Hármas-könyve” értelmében az apa köteles leánygyermekéi eltartásáról és kiházasításáról gondoskodni,³⁵ ennek ellenére IV. LÁZÁR István a kiházasításán túl semmiféle javat nem hagyott leányai számára. Ridegen arra utasítja őket, hogy, ha akar-

ják, anyjai örökségüket szerezzék meg. Ráadásul, nagyobb leányát, Erzsébetet, mert „beoczwlletes Vri Nemzetinkett es Magamot is edes attiat meg gjalazot” kitagadta az örökségből. A gyámsága alatt lévő mostohafiának, MIKOLA Zsigmondnak viszont hagyott egy köntöst, a jobbikat, és egy még jó állapotban lévő lószerszámot, lóval együtt.

IV. LÁZÁR István nem feledkezik meg szolgáliról sem, „kinek kinek erdeme szerint” adta meg a járandóságát.

Feleségét, KOVACSÓCZY Zsuzsannát „giermekiuel egjütt” négy erdélyi főember – közöttük nem meglepően a két BETHLEN-atyafi (BETHLEN István és ennek fia, Péter) – oltalma alá helyezte és lelkükre kötötte a gondviselést, valamint a testamentum rendelkezéseinek betartását.

IV. LÁZÁR István végül fenyegető szavakkal, átokkal zárja testamentumát: ha valaki a végrendelet ellen cselekedne, „atkozot legjen erette es az Jstennek szent szine eleot adgjon okatt erette.”

IV. LÁZÁR István végrendelete ellentétes benyomásokat kelt. Egyrészt a végrendelező feleségéhez intézett meleg, sőt valós szerelmes szavait olvashatjuk: „az énnekem kedvem kereső szerelmes gyönyörűsleges atyámfia”, „az édes szerelmes atyámfia”, „az én szerelmes kedves gyönyörűsleges lelkem”. Úgy találjuk, hogy IV. LÁZÁR István nem a kor szellemében divatos illendőséggel szólította meg a feleségét; ő valóban szerette KOVACSÓCZY Zsuzsannát.

Gyermekeivel szemben viszont szigorú; apjához, III. LÁZÁR Andrásához hasonlóan ő is vaskezü férfi. Szülői kötelességeit ismerte, hiszen a fiának földet és némi ingatlant hagyott, KOVACSÓCZY Zsuzsanna személyében gyámszülőről is gondoskodott, a lányok kiházasításával is gondolt. Ennyi és nem több, amit adott nekik. Tanácsokat, biztató szavakat várnánk a tizenkét éves kisfiú számára, hiszen IV. LÁZÁR István is árván nevelkedett és ismerte, milyen napok várnak Istókra. Ennek ellenére „bizonyos okokra nezue igen nagy” kétségei vannak a gyermek önmegvalósítási képességeiről; még hozzáteszi, hogy tulajdonképpen nem is érdemelné gondviselését. Furcsa magatartás az egyetlen fiútótd iránt, aki továbbviszi a szárhegy LÁZÁRok „ágát”! Még a

köntöst is, amit a kis Istvánnak hagyott, KOVACSÓCZY Zsuzsanna „az mel’ket [...] akarya, azt adja nek’”. A két leányhoz intézett szavak ennél is keményebbek. Először is semmiféle ingó vagyont nem hagyott számukra:³⁶ „ha jozagh kel nekik [...] vagjon Szilagjban Ania’ jozagh, keressek megh, osztozzanak azal, ha kel nekik.” Nem volt jó a viszonya különösen a nagyobbik leányával, Erzsébettel, akit „mint affele szemelj’” IV. Lázár István kizárt az öröklésből. E komoly döntés indoklásában fokozatosan súlyosodó vádak követik egymást: „elseoben az mindenható Jstent az eo maga uiseletlensegeuel megh bantotta, Annak uttanna beoczwlletes Vri Nemzetinkett, es Magamot is edes attiat megh gjalazot”. Lehet, hogy soha nem fogjuk meg tudni, igazából miben állt LÁZÁR Erzsébet vétké.³⁷

Az első házasságából származó gyermekekkel kapcsolatos „érzékletlenségének” esetleges magyarázatul az is szolgálhat, hogy IV. LÁZÁR István nem élt boldog házasságban első feleségével, SZÉKELY Ilonával. Állíthatjuk, hogy az ambíció és a nagyravágyás döntő szerepet játszott az ifjú IV. LÁZÁR István párválasztásában. Amint említettük, SZÉKELY Ilona apja SZÉKELY Miklós volt, a fejedelmi udvar befolyásos tisztviselője, BÁTHORI Gábor főlovászmestere és csíki főkapitánya, aki vejét segíthette karrierjében. Ez a házasság nem tartott sokáig. IV. LÁZÁR István új feleséget keresett magának, ezúttal tetzése szerint. Ekkor már befutott ember, helyét már biztosította az erdélyi politikai életben.

Visszatérve a szárhegyi otthon 1634-es állapotára, vizsgáljuk meg a családtagok között fennálló viszonyt IV. LÁZÁR István végrendelete tükrében. Úgy tűnik, hogy KOVACSÓCZY Zsuzsanna és mostohagyermekai között a viszony feszült volt. A feszültségeket az is okozhatta, hogy IV. LÁZÁR István, aki tulajdonképpen a családot összetartotta volna, sokat tartózkodott távol a szárhegyi otthontól. Az is kiderül, hogy a végrendelet írója és a felesége közötti kapcsolat meglehetősen mély érzelmeken alapult. Tulajdonképpen ez a tétje a testamentumnak is: KOVACSÓCZY Zsuzsanna megvédése, családon belüli helyzetének megszilárdítása s az első házasságából származó gyermekek lehetséges támadásának kivédése. IV. LÁZÁR István kétszer is

figyelmezteti gyermekeit, hogy az „édes” feleségét „megh ne kesericziek, se haboricziak semmiben”. Ezt hangsúlyozza a oltalmazók felkérése és főként a végrendeletet bezáró átok.

Az is meglehet, hogy ez a viszontagságos családi helyzet időközben változott. A rákövetkező esztendőben kiegyensúlyozottabbá válhatott vagy újabb, súlyosabb csapások nehezítették. Ez utóbbira esetleg az utalhat, hogy KOVACSÓCZY Zsuzsanna IV. LÁZÁR István halála után nem maradt Szárhegyen, hanem a családjá birtokaira költözött.³⁸

Mindez természetesen nem több feltevésnél, amíg új források nem segítenek. Annyi bizonyos, hogy IV. LÁZÁR István helyzete nem volt sem kivételes, sem rendkívüli a 17. századi erdélyi nemes társadalmában.

Jegyzet

1. Ezzel kapcsolatban lásd: HORVÁTH József: **Győri végrendeletek a 17. századból**. I–III. Győr, 1995–1997. Uő: **Falusi végrendeletek formái és tartalmi sajátosságai a Nyugat-Dunántúlon a 17–18. században**. In: Soproni Szemle. 1999. 4 sz. 356–369. NÉMETH Gábor: **Nagyszombati testamentumok a XVI–XVII. századból**. Bibliotheca Humanitatis Historica. Budapest, 1995. Violeta BARBU: **„Sic moriemur”: Discourse upon Death in Wallachia during the Ancien Régime**. In: Revue Roumaine d’Histoire. XXXIII. 1994. 1–2. 101–121. Gerhard JARITZ: **A végrendeletek és a városi mindennapi élet: A Duna-völgy példája a késő-középkorban**. In: Soproni Szemle. 1991. 4. 325–331.

2. A tervezetet a Román Akadémia „Nicolae IORGA” Történettudományi Intézetének volt Nemzetiségtörténeti csoportja indította el dr. TUDÓS S. Kinga irányításával, amelyhez a Budapesti ELTE Középkori- és Korajútkori Történeti Tanszék munkatársa, dr. HORN Ildikó is csatlakozott.

3. Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltár, F 36. Familia APOR. 205. – Az ún. APOR-levéltárát és könyvtárát br. APOR Gáborné sz. gr. PÁLFFY Fidélia 1910-ben, férje korai halála után az ekkor már európai híró Székely Nemzeti Múzeumnak adományozta, amely már létrejöttek, 1875–76-ban bekapcsolódott a magyar levéltári forrásközlésbe, és különösen a két világháború között és a második bécsi döntést követően nagyon jelentős levéltári kutatást–feldolgozást folytatott, illetve szervezett (l. a Székely Oklevéltár megkésített VIII. kötete a Múzeum igazgató-választmányi tagjától, BARABÁS Samutól; erdélyi szótörténeti tár elindítása Cs. BOGÁTS Dénes, a múzeum levéltárosa által; ÁRVAY József munkássága stb.). Az APOR-levéltár 1911 tavaszán kerül be a Múzeum gyűjteményébe – a 4300 tétel könyvtári anyagot 25 ládában és vele a 13 ládányi levéltári anyagot 10 szekér szállítja. Az alapítólevél értelmében és az 1924-es román törvényes rendezés által is elfogadottan „az egész székely nép elidegeníthetetlen tulajdonát képező” gyűjteményt 1961-ben állami rendelettel megconkítják, „megalapítva” az ekkorra már többszázézer tétel levéltárból, elvéve számos kézikönyvét is, az ún. Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltárt. (A levéltártörténeti adatokat a Székely Nemzeti Múzeum könyvtárának ezúton is köszönöm.)

4. Gr. LÁZÁR Miklós: A gróf LÁZÁR család. Kolozsvár. 1858. Sajnos, bár a kutatási módszerek és megközelítések azóta alaposan megváltoztak és az azóta eltelt másfél évszázad alatt számos új levéltári forrás vált ismeretessé, nem rendelkezünk jobb feldolgozással, az pedig nyilván nem lehet célunk, hogy egy végrendelet-forrásközlési program kapcsán a vonatkozó család-történeteket is kimerítően feltárjuk. Gr. LÁZÁR Miklós gyakran a források eredetére sem utal, így IV. LÁZÁR István életrajzi adatait is bizonyos fenntartásokkal kezeljük.

5. Uo. 133. 147.

6. IV. LÁZÁR István nagynénje, LÁZÁR Druzsina (BETHLEN Gábor fejedelem anyja) – édesanyja BOGÁTHI leány volt. LÁZÁR M: **i.m.** 125.

7. Uo. 146.

8. Magyar Országos Levéltár (=MOL). E 14 S. 2 cs. fasc. 6. fol. 46v–47r.

9. Olyannyira szívén viselte a kis István sorsát, hogy 1607-ben PETKI beperelte gyalakuti V. LÁZÁR Jánost a szent-annai III. LÁZÁR Ferenc birtoka ügyében. Mint magtalanul elholt atyafi, ennek öröksége egyaránt illette a LÁZÁR család szárhegyi és szent-annai ágát. Azonban a pert elenyészttették, mivel kiderült, hogy a szárhegyi ág sem adott osztályrészt a szent-annai (gyalakuti) ágak II. LÁZÁR Mihály birtokaiból. LÁZÁR M. **i.m.** 134.

10. Uo. 138–139.

11. Uo. 154.

12. Uo. 136.

13. TRÓCSÁNYI Zsolt: **Erdély központi kormányzata, 1540–1680.** Bp. Akadémiai Kiadó, 1980. 30.

14. A művelődéstörténeti adatokat TUDÓS S. Kinga bocsátotta rendelkezésemre.

15. LÁZÁR M: **i.m.** 110.

16. Erről Fulgentio da JESI Szárhegyen, 1644. április 20-án kelt levele tanúskodik, melyet a Hitterjesztés Szent Kongregáció bíborosaihoz intézett: „Est etiam in hoc loco una parva Ecclesia in Dominio Generosi Domini Stephani LAZAR [...] a quo procul obtinebo[...].” SÁVAI János: **A csíksomlyói és a kantai iskola története.** In: *Documenta missionaria Hungarum et regionem sub ditone Turcica existentem spectantia.* II. Studia. II. Szeged, 1997. 300.

17. Erre vonatkozóan és részletesebben a székelyföldi viszonyokhoz, lásd TÓTH István György: **Az első székelyföldi katolikus népszámlálás (SZALAINAI István bosnyák ferences jelentése 1638-ból).** In: *Történelmi Szemle.* 1998. 1–2. 61–85.

18. Amikor 1590-ben férje, iktári BETHLEN Farkas meghalt, LÁZÁR Druzsina a két kisfiával, (az 1580-ban született) Gáborral és Istvánnal együtt Szárhegyre költözött, testvéréhez, III. LÁZÁR Andrásához. Azonban a két BETHLEN-fió hamarosan árván maradt és nagybátyjuk gondozásába került. LÁZÁR M.: **i.m.** 125. SZEKFŰ Gyula: **BETHLEN Gábor.** Budapest. 1929. 28. Az utóbbi szerző III. LÁZÁR Andrásnak a rokona felől való gondoskodását elítélő szavakkal jellemzi: „BETHLEN Gábor már tizenhároméves korában atyjáról, anyjáról árván maradt, gyámja anyai nagybátyja, LÁZÁR András székely királybíró volt, de nyoma sincs annak, hogy ezentúl bármi gondozásban, nevelésben részesült volna. Ellenkezőleg: gyámja nem akadályozta meg, hogy BÁTHORI Zsigmond fejedelem elvegye tőle a maros-illyei birtokot, s így a fiatal gyerekek, földnélküli orsya jutva, nem volt mit tennie, mint a fejedelmi udvarhoz szolgálatra beállnia.”

19. LÁZÁR M.: **i.m.** 154.

20. Uo. 152.

21. Uo. 141. Ezeket a birtokokat 1638-ban IV. LÁZÁR István feleségének, KOVACSÓCZY Zsuzsannának lekötötte 2000 tallérig. Uo. 142.

22. LÁZÁR M.: **i.m.** 128.

23. Uo. 129.

24. **Erdélyi történelmi** adatok. (=ETA) IV. k. szerk. SZABÓ Károly. Kolozsvár. 1862. 92.

25. Uo. BÁNFI György naplója. 1644. 128 o. Ez a két megegyező adat IV. LÁZÁR István halála napját illetően (május 10.) ellentmond a már említett Fulgentius da Jesi leveleiben található információknak (l. 16. jegyzet). Az olasz szerzetes szerint LÁZÁR István haláláról már egy nappal a levél keletkezése előtt, azaz április 19-én értesültek: „[...] (sed heri scimus illum esse mortuum in bello apoplexia tactus)”. SÁVAY J.: **i.m.** 300.

26. ETA. I. k. Szerk. gr. MIKÓ Imre. Kolozsvár, 1855. 146.

27. ETA. IV. k. 207.

28. MOL. P 1870. 1. cs. 4. tétel. 41–42.

29. WENZEL Gusztáv: A magyar és erdélyi magánjog rendszere. Buda. 1863. II k. 306.

30. LÁZÁR M.: **i.m.** 152.

31. WENZEL G.: **i.m.** 304–305.

32. Pierre CHAUNU tanulmányában a párizsi 16–18. századi végrendeletek átvizsgálása során tisztázta a 16–17. századi végrendeleteknek a szabványait, ezek még a 18. század végén is fennmaradtak. Lásd Pierre CHAUNU: **La mort à Paris. XVIIe, XVIIIe et XVIIIe siècles.** Paris, Fayard, 1987. 297–305. NÉMETH Gábor a nagyszombati végrendeletek alapján egy hasonló szerkesztést rekonstruált. Németh G.: **i.m.** 28.

33. VERBÓCZY István: **Tripartitum** – „testamentum ex libero testantis arbitrio debet procedere”. Felhasznált kiadás: Claudiopoli, 1792. (I. 51. 9§.)

34. HORVÁTH József: **A győri végrendeletek családi konfliktusai a 17. század első felében.** In: **Rendi társadalom–polgári társadalom.** Társadalmi konfliktusok. Salgótarján, 1989. 235.

35. WERBÓCZY I.: **Uo.** I. 30. 8§.

36. A „Hármaskönyv” szerint a leánygyermek nem örökölhettek ősi birtokot, de a pénzen vett és az apa életében adományban kapott földekből ők is részt vehettek az öröklésben. WERBÓCZY I., **Uo.** I. 29. 7–8§.

37. Számításaink szerint Erzsébet nem lehetett több, mint 17–18 éves 1634-ben: ha IV. LÁZÁR István 1615 körül lett nagykorú és feltesszük, hogy azután hamarosan összeházasodott SZÉKELY Ilonával, Erzsébetnek a legkorábbi születési éve csak 1616 lehet.

38. LÁZÁR M.: **i.m.** 135.

IV. LÁZÁR István végrendelet¹ Szárhegy, 1634 november 20

LÁZÁR István, Csik-, Gyergő- és Kászonszék fő királybírája, jó egészségben lévén, saját kezűleg írt testamentumában összes vagyonát szeretett feleségének, KOVACSÓCZY Zsuzsannának hagyja, fiának, Istvánnak, pedig a kászoni birtokot kóti. Leányait kizárja az ingatlanok örökléséből, és feleségére bízva az ő kiházásításukat.

Jesus Maria. En Girgja' LAZÁR Jstuan, Czik, Girgjo es Kazon Szekenek feo kiral' bira'a, Noha aldot legjen az en kegielmes Jstenemnek [szent ne]ue megh io egesegeben leuen, de eleottem uiseluen az [halan]dosagot es az mostani rettenetes sulios ostarott az Vr Jstennnek eo Szent felsegenek, az mel' az mi bwne[inkertt] egesz orszagul reank bocziatottat, ugj mint az rettenetes Pestist, meli minden helieken szegeni hazankban grassal, nem tuduan azertt is mel'k oraban az en bwneimertt azon ostarott eo Szent felsege ream is bocziathattia, akaruan azert az en utannam ualokra gondot uiseln', Teszek illien testamentumot. Az En bwneos lelkiemett hagiom es a'anlom az En megh valto Jesus Christusomnak, testemet penigh az eo annianak az feoldnek.

Annak utanna En mind[eneket az mivel] az Vr Jsten engemett latogatot, mindeneket hagiok az ennekem keduem kereso szerelmes geioneorwssages attiamfianak az tekintetes KOUACZIOCZ Z Sussannanak, az Girgja' Joszagomott penigh conscribalom nek' negj ezer magjar forintban, ha az en neuemet el hadna, kit nem remenlek, ha el akarja valtani valakj teolle, vagj Giermekem, vagj akar kj, tegje le az negj ezer forintot nek' [...] senkj kj ne valthassa, ha penigh az en neuemet el nem hadgja, ugj

bir'a azokat mint sa'atiat, es holta utann is az kinek akar'a el hagyissa az akarata szerinth. Az kazoni jozagomot hagjom az Istoknak minden benne leueo Ma'orsagiual, [...] ³ kireol mikor Jde'e leszen, adgion az edes szerelmes attiamfia nekj ket Paripatt fekesteol, niergesteol, egjik legjen az az kis gjenge ezwsteos szerzam, mel' [...] ⁴ zeoke Pe' louamon Jár, az masikon keozeonseges szerzam cziak, az melle adgion az edes szerelmes attiamfia kett szaz Juhot nek', tizenhat menest es ket Giermek louat, egjik eolteozeo Giepleo keonteoseomeot, az mel'ket az edes attiamfia akar'a, azt adgja nek', es migh Jde'e leszen tartassa es ne hadgja, uisel'e gondgjat, Jgelerje megh miuel bizonios okokra nezue igen nag' ketsegem vagjon feleolle, az Anioi maga uiselesere nezue ezt se erdemlene. Az ket Leanit az mint illik hazasiczia kj az edes szerelmes attiamfia, azok is tarciak dolgokott az en jozagommal se semmi marhammal ne osztozanak lelkek veszedelme alatt, hanem az edes szerelmes attiamfianak beket hadgjanak. Ha Jozagh kel nekik, az [...] ⁵ bir'a, vagjon Szilagjban Ania' jozagh, keressék megh osztozanak azal, ha kel nekiek. Az Jobik keonteoseomeot es mind az teobiuel egiutt hagjom MIKOLA Sigmondnak, az Jobik ezwsteos szerzamonon kwul az masodikot is nek' hagjom, az Jobik [...] ⁶ valo louamot is nek' hagjom ezwsteos szerzamaual. Az szolgaimot az edes szerelmes attiamfia elegjcie megh mindenikett, azon kwul az Regj szolgaknak kinek kinek erdeme szerint adgion egj egj gjermek louatt. Ezeken kwl valamim nekem vagjon, mindeneket mind ezwst marhamot, keonteoseomet, louaimot, minden Jngo bingo marhaimot, Jozagomot, egj szoual valamik nekem vadnak vagj lehetnenek mindenekett az en szerelmes kedues gjeonieorwseges l elkemnek hagiok, az Tekintetes KOUA-CZIO CZÍ Sussannanak. Az en Giermekimnek lelkek [ueszedelmere] hagjom, hogj az en szerelmes keduem kereseo attiamfiat az Tekintetes KOUACZIO CZÍ Sussannatt megh ne kesericziek, se haboricziaik semmiben. Az Nagjobik leaninak, Ersoknak miuel elseoben az mindenhato Jstent az eo maga uiseletlensegeuel megh bantotta, Annak uttanna beoczwlletes Vri Nemzetinkett es Magamot is edes attiat megh gjalazot, En semmit sem hag'ok, seot minden Jouaimbol kj tagadam mit affele szemeljt.

Ennek penigh az en szerelmes attiamfianak Giermekiuel egjwtt hagjom Tútorul, gonduisseowl az Tekintetes es Nagisagos Groff BETTHLEN Jstvan Vramot es az fiat az Tekintetes es Nagisagos Groff BETTHLEN Petert Vramott, es az Nagisagos MILCO Ferencz Vramot es az Nemzetes VESSELENNY [...] ⁷ Vramot keruen igen alazatosan eo Nagisagokatt es eo kegielmeket, hogj uiseliék gondgjat, seot ugjan lelkek karhozattiaira es ueszedelmere is keoteom eo Nagisagoknak es eo kegielmeknek, hogj mindenek ellen megh oltalmazsak es ebben az en testamentumomban megh

tarciak, ha penigh valakj akar fejedelem, akar kj cziak egj Cikel'ebenn is ezt meg haborittana, vagj ualamiet cziak egj [...] ⁸ kedue ellen az en szerelmes attiamfianak meljel en teollem maradtak el uenne, atkozot legjen erette es az Jstennek szent szine eleot adgion okatt erette.

Datum in Szaárheg', 20 die Novembris, Anno 1634. Mel'et peczittem es kezem irasaua! megh erosittem.

Stephanus LAZAR judex regius Sedium Sicialium Czik, Girgjo, et Kazon mp.

Jegyzet

1. Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltár, F 36. Familia APOR. 205. Eredeti papíron, aláírással és egy gyűrűspéccsel.

2. 1 cm elmosódva, kiolvashatatlan.
3. 1,5 cm elmosódva, kiolvashatatlan.
4. 1,5 cm elmosódva, kiolvashatatlan.
5. 1,5 cm elmosódva, kiolvashatatlan.
6. 2 cm elmosódva, kiolvashatatlan.
7. Egy szó elmosódva, kiolvashatatlan.
8. 1,5 cm elmosódva, kiolvashatatlan.

(A családnevek majuszkulás kiemelését, beleértve a közlést, kötet szerkesztési szempontok indokolják. **Szerk. megj.**)

Testamentul nobilului secui István LÁZÁR al IV-lea (Despre publicare)

Istoriografia maghiară din Transilvania/România a rămas până acum datoare în ceea ce privește cercetarea testamentelor, cu toate că publicarea lor a început de fapt deja la sfârșitul secolului trecut. Specialiștii fostului grup de cercetare a istoriei naționalităților conlocuitoare din România, al Institutului de Istorie „Nicolae IORGA”, colaborând cu specialiștii ai Catedrei de Istorie Medie și Modernă Timpurie a Universității „EÖTVÖS Loránd” din Budapesta, s-au angajat pentru început la prelucrarea și editarea testamentelor maghiare din timpul Principatului Transilvaniei, Muzeul Național Secuiesc oferindu-și de asemenea sprijinul și posibilitate de publicare. Anuarul nostru publică în acest an din noua culegere de izvoare testamentul lui István LÁZÁR al IV-lea, din 1634.

The Last Will of a Noble Székely, István LÁZÁR IV.

(About the publication)

During the last decades last wills gained an important place as primary sources in historical research in Western Europe and Hungary as well. Transylvanian testaments are also being gathered by a group of researchers of the Institute of History in Bucharest and will be published in a large series of volumes. The present study is based upon the unpublished testament of István LÁZÁR IV., written by his own hand in 1634 because of a plague epidemics. The first part of the article presents the life and career of this important noble Székely. His biography is reconstructed mainly on the basis of the genealogy of the LÁZÁRs written by Miklós LÁZÁR in the nineteenth century. However, the biographical data are enriched with new information provided by the testament itself. The second part of the study analyses the document using the structure indentified in sixteenth–seventeenth century testaments in France and Hungary by Pierre CHAUNU and Gábor NÉMETH, respectively. Relations between the members of family are scrutinised, revealing tensions between István LÁZÁR's children and their step mother, Zsuzsanna KOVACSÓCZY, the man's second wife, who received the major part of the inheritance and the family fortune. One striking aspect of the family relationships revealed by the last will is the fact that the angry father disinherited his daughter, Erzsébet.

